

Gesunda

Fäbod som blev by

Gesunda är i dag en modern by med allehanda aktiviteter. Vill man göra sig förvissad om att byn lever i allra högsta grad så kan man bara stanna till vid anslagstavlan i centrum. Där kan man läsa om kallelser och pålysningar i en ganska rikhaltig flora. En storvulen vintersportanläggning, vilken påminner om Åre, har vuxit fram på Gesundabergets nordsida, där man förr endast kunde skönja skogens mörka silhuett. En attraktiv sportfiskeanläggning har anlagts vid den sankta tjärn där byns kvinnfolk av gammalt "rötade" sitt lin, innan det skulle vidareföräldlas i en lång rad av procedurer. De grå kringbyggda fäbodgårdarna, som man förr buffrade till om våren, finns numera knappast något kvar av. I stället har Gesunda nu fått en bofast befolkning bestående av över hundratalet familjer, boende i moderna bostäder, ja på en del ställen har byn utökats med näranog rena villa-områden. När sedan alla sommarstugor tas i bruk under den varma årstiden, och även eljest under helger, ja då utökas befolkningen till nära dubbla antalet familjer. På sätt och vis är detta ett liknande förhållande som var rådande under detta århundrades första decennier. På 20—30-talet brukades Gesunda fortfarande som hem- och åkerfäbod, dit man buffrade med sina kreatur om våren och bodde i sin fäbodgård, tills man om hösten återvände ut till ön. Redan då fanns emellertid en bofast befolkning, bestående av några få familjer, vilka rustat sina fäbodgårdar så att de kunde bebos även vintertid. För barnen hade skola inrättats i en vinterledig fäbodstuga, där de undervisades de första åren av sin skolgång. De återstående två åren, skolan var på den tiden sexårig, fick barnen, många gånger i besvärligt väglag, gå den långa vägen till skolan på ön.

Foto: Karl Lärka

Dessa första åretruntboende, man kan kalla dem pionjärer om man vill, hade sannerligen inte något dukat bord att komma till. Visserligen hade de fått överta en fäbodgård med slogmark och några steniga åkerlappar, men detta enbart gav ingen bärgning för en familj. Dessutom saknade man såväl häst som körredskap. Man fick låna sig fram eller göra arbetsbyte vad gällde att klara den delen. Även kvinnfolken klarade sitt genom att hjälpas åt med bakning, linberedning, potatisupptagning etc. Men maken måste söka sig något arbete vid sidan om för att kunna tjäna någon slant till uppehållet för sig och familjen. Skogsarbete såsom kolning, kolvedshuggning, möbelsnickring, skomakeri, ja t o m stenhuggeri har förekommit i byn. Och om vintrarna behövde ju timmerkörarna huggare. Barnkullarna var ofta stora på den tiden. Maken var ofta borta på arbete. Men man lärde sig leva drägligt även under knapphetens stjärna. Att detta kunde gå är icke minst de duktiga kvinnornas förtjänst.

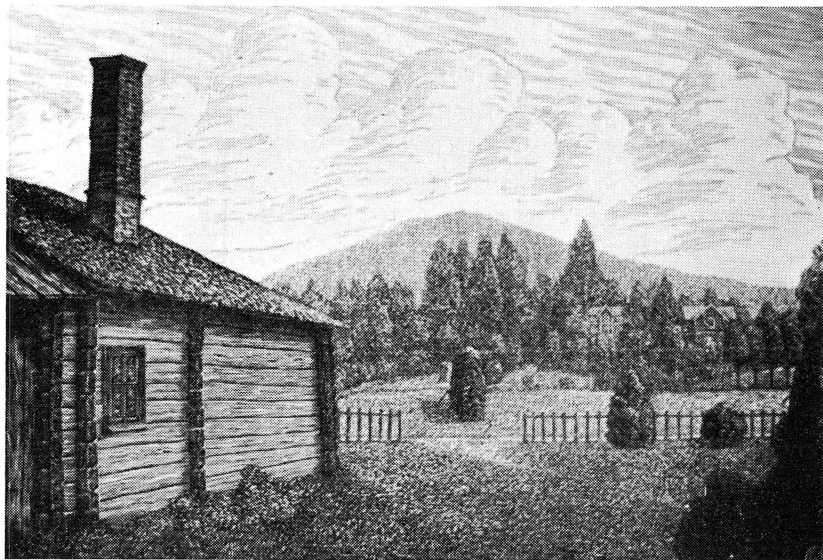
Som fäbod har Gesunda brukats under flera århundraden. Namnet Gesunda återfinns i skrift redan på 1500-talet och framåt, dock i olika stavningsformer. Förvisso låter det spännande när gamla tiders resenärer beskriver Gesunda som fäboden där man om höstkvällarna sitter i sina små ryggåsstugor, timrade av grova stockar i fyra-fem varv, och med vargen utanför fönstergluggen. Eller ordet Esund, vilket sägs härstamma från fornnordiskt språkbruk och som då skall betyda bo- eller kokplats på strand.

Ett litet men dock nog så intressant bevis för fäboden Gesundas existens och betydelse, även ur skattesynpunkt, kan man utläsa ur en instruktion för "Bokhållarne uthi Landszhöfdingedömerne" utfärdad den 20 dec. 1662. Detta är hämtat ur skrifter utgivna genom ortsnamnsarkivet i Uppsala och avser 1663—64 års inventering av fäbodar, nybyggen, hyttor, hamrar, sågar, kvarnar, fiskerier m m., enligt i 1663 års jordebok intagna originalförteckningar. Allvaret uti instruktionerna från K. Kammarkollegiet kan utläsas ur följande formuleringar: Inventeringen skall "uthi alle sine puncter och Clausulis stricte effterlefwas att Collegiet värlighen må spöria dess fruct och efftertryck, sålunda att så snart någon Legenheet uptages, skall den i samme åhrs Jordebok straxt inskrifwas uthan ränta, till dess samme uptagne Legenheet kan, må och böör Skattlägias".

Ett första resultat av 1662 års landsbokhållarinstruktion blev för Kopparbergs läns vidkommande den totalinventering som på föranstaltande av landshövding Gustaf Duwall kom till stånd under åren 1663—64 och som redovisats genom de i 1663 års jordebok intagna lägenhetsförteckningarna. För Gesundas vidkommande infördes efter denna inventering i jordeboken följande:
Soldhbyggie Sextungh.

Esunda 1 Fäbodhställe hvilckedt Jörans Niells Nielsson i Uthanmyhra, Pär Jöransson ibidem, Bus Jöns Olofsson i Bengdtzarwedt, Andhers Ersson i Rothagen, Cherstins Olof Pärsson i Häradszarfwedt, H:o Carin Enckia ibidem, Joen Andherson i Uthanmyrhra, Garpp Olof Andersson ibidem, Täll Andhers Olofsson ibidem, H:o Anna Enckia ibidem, Jtem 3 st:n Bäckieqwarnar som ofwanbe: te byars allmoge brukka.

Ovanstående uppräknade torde utgöra ett tillägg till tidigare utförd inventering. Framstående fäbodkännare anse att Gesunda, som tillhört de större fäbodarna i norra Dalarna, måste ha haft betydligt fler fäbod-

Motiv fr Gesunda o 1920. Efter etsning av Waldemar Bernhard.

delägare. Eftersom Sollerön saknade broförbindelse med fastlandet västerut måste denna buförning, med kreatur och allting annat man behövde ha med sig till fäboden, ha varit både tidsödande och besvärlig. Men med flottor och storbåtar har man klarat av detta under flera århundraden. Sollerön fick ju ingen fast landsförbindelse med Gesunda förrän så sent som 1892, då även vägen ut mot Lefsnäs byggdes. Mot Mora hade då Sundsbron utgjort någon provisorisk förbindelselänk med fastlandet under 17—1800-talet. Denna förbindelse var dock inte i bättre skick än att exempelvis Abraham Hülphers måste leja roddare för sitt besök på Sollerön år 1757. Vagnen sände han ju med båt till Leksand och färdades efter sitt besök på Sollerön ridande. Färden gick då över Venjan, Johannesholm, längs den gamla ridvägen över Mångberg, Mångbergsholen, Kansberg, Solleröåsen, Leksandåsen, och vidare mot Siljansnäs och Leksand. Några vägar fanns ej byggda på den tiden. Man fick trampa upp vägar och använda vintervägar och sjöar.

Utvecklingen i vår föränderliga värld har emellertid gått så raskt

framåt att femtio år tillbaka redan är historia. Läsaren inbjudes därför till en promenad genom det Gesunda som var på 20—30-talet. Vi börjar vår promenad vid Mångbro, som är eller har varit en plats av betydelse. Förutom kvarnen, som tillkommit i nyare tid, fanns här boställe för skogsfolk under de stora avverkningarna efter 1850-talet. Under senare år bodde här Nisis Kari, vars avkomlingar blev nog så kända under namnet Erlandsson. Fortsätter vi norrut mot Gesunda passerar vi på nära håll Skräddarkvarn, den gamla parskvaltan som just nu rustas upp. Några steg till så bär det utför den sk ”Skäggbuckbäck”. Den hade fått sitt namn efter en man med långt skägg som bodde i gården i mitten av backen. Ingen ensling emellertid, om än något originell. Han hade även familj och detta var hans fäbodgård. Backen ”kristnades” senare till Strömbacken. Litet längre fram, där vägen svänger åt vänster, ligger Wassgården, en gammal bolagsgård med jordbruk, tidigare ägd av Korsnäsbolaget. Här residerar nu ”Wassens” avkomlingar i 3dje och 4de led och sköter hemmanet med en ackuratess som påminner om gamla tiders odalbönder.

Men strax får vi något blått i blicken. En flik av Siljan, som just här gör sig synlig på höger sida i den sk Dunderullbacken. Här bodde tills för några år sedan jordbrukaren och hedersmannen Dunder Anders Olsson acklimatiserad i sin fäbodgård men kommen från Utanmyra på ön. Han var urtypen för den gamla soldbyggaren, som ju måste vara händig och kunna allt i hantverksväg. Han var bl a smed och klarade ävenså den grannliga konsten att svarva kavlar för tunnbrödsbakningen. På sin ålders höst besvärades han av dålig hörsel och sökte för detta läkare i Mora. Hörseln blev emellertid inte bättre, varför doktorn tröstade honom och menade, att det kunde vara bra att inte höra så bra alla gånger. Då slapp man i varje fall höra allt skit som folk pratar. Anders skrattade hjärtligt åt detta.

Vägen följer här sjön i vindlingar tills man kommer fram till den sk Kolhusplatsen, som fått sitt namn därav att A B Träkol här hade ett av sina många kolhus. Ångan användes ju på den tiden som drivkraft för tåg, timmer och fraktbåtar etc. Men kol efterfrågades även till annat, hyttor och järnverk t ex. Här fanns också en sk k furåd, ett sollaröord, som uttydes till att avse ett stängsel som går ut i sjön eller vatten. Detta för att kreaturen, som gick i lösdrift, ej skulle kunna komma in på åkarna och förstöra grödan.

Något längre fram efter vägen ligger Tollagården, på den tiden en vanlig fäbodgård. Familjen bestod av tre personer. Det något originella var att alla tre, såväl dottern som föräldrarna, var för sig benämndes med olika gårdsnamn. Mannen hette i dagligt tal Markus Ull, hustrun kallades för Krånggull Kari, medan dotterns namn var Tolla Anna. Dessa gårdsnamn har ju levat vidare i olika släkter på Sollerön. Tillika finnes en vik av Siljan, strax nedanför Tollagården, som allmänt benämnts "Krånggullväjk". Här tar också en stickväg av till Långtora, vars fäbodgårdar var fulla av liv om somrarna förr.

Men vi fortsätter vägen framåt, över Olarvsback, fram till en motbacke och ävenså en fäbodgård med samma namnanknytning. Denna gård är i dag i stort sett oförändrad i sin exteriör. Ladugård och lada, som låg intill stora vägen, är emellertid borta nu. Här bodde Reser Anders Nilsson, född på 1840-talet, i sin fäbodgård om somrarna. Sina sista år på 20—30-talet bodde han här året om tillsammans med en son. I skolåldern besöke jag ofta denne Reser-Anders. Vi satt då tillsammans framför hans öppna spis, som för det mesta hade en munter brasa på hällen. Han berättade gärna om gamla tider medan vi brände "Kulkaller". Och dessa tider var ju verkligen gamla. Ja, så gamla att Anders t ex endast gått i skolan i tre dagar. Ordet "Kulkaller", som är sollerömål, avser en lek, eller ett tidsfördriv, som man roar sig med framför en falnande brasa. Den tillgår så att man spetsar ett kol på en sticka. Sen sticker man ned dess motsatta ända i askan så att den pekar spikrakt uppåt, och så tänder man på stickan nedtill. Det var en lek som man praktiserade bland ungdomar framför brasan förr i tiden. Och den var även nog så spännande, därför att åt det håll som den ramlade, när stickan till slut brändes av, från det hållet skulle ens tillkommande nämligen komma. Anders sjöng visor, och ävenså trallade han för mig så som man trallat till dans förr, då man inte hade spelmän att tillgå. Han mindes även husbehovsbränningens elände, då varje vuxen drack ett stop om dagen, och då man t o m doppade sugtussar i brännvin och sedan stoppade dem i munnen på dibarn i kasse i stället för "tröst" som nu. Särskilt spännande blev det en senhöstkväll på 1850-talet när han var här i Gesunda till sammans med sin farmor. Han var då själv i tolvårsåldern. De varnade att något ovanligt försiggick i granngården ovanför Olarvsbacken. Anders sprang dit upp för att se efter vad som var på färde och skymtade då militär inne i stugan. Eftersom de själva hade ett stamfat med

mäsk på gång, så var ju situationen litet kinkig. Men farmor fann på råd, de satte stamfatet på en kälke och drog det till skogen bakom stugan, där de grävde ner det i snön. Hans farmor drog sedan en granbuske efter sig på återvägen för att därmed röja undan alla spår. De lämnade därefter stugan i all hast och tog sig över sjön till Sollerön. Det råkade vara blankis så att Anders kunde åka, som han sade ”skridskor”, medan farmor sprang i strumplästen för att inte halka omkull. Enligt Anders utsago hade de lyckan med sig och klarade mäskan. Förbudet mot husbehovsbränning mötte ju kraftigt motstånd bland befolkningen. Flera incidenter finnes ju relaterade, bl a från Utanmyra. Under nödåren på 1860-talet hade de en hässja med bark på gården, avsett att blandas i brödet. Han pekade och visade mig var den stod framför stallet. Från sin korta skolgång mindes han bl a att de fick lära sig att skriva i sand som de sedan slätade ut vartefter, och för att lära sig räkna hade de trissor på ett snöre framme vid fönstret. Ja, så berättade Anders för en liten pojke på tolv år, han var själv då över de åttio.

Ovanför Olarvsbacken ligger Bond- eller Bond-Matsgården, ävenså fäbodgård. Här residerade Bond Mats med familj, såvida de inte befann sig i fäbodgården i Björka. Han var en hedersman av stora mått, tillika försedd med den äkta gammaldags humorn. Han gick med blåförkläde till vardags, och han visade gärna turister och främmande folk var han hade sin stuga i Kulåra. Pekande över sjön använde han vanligen kommentaren, att det var den vita stugan, förstås. Varje söndag tog han på sig kyrkkläderna, spände fuxen för åktrillan och klatschade lätt med tömmen. Sen gick det i trav hela vägen till kyrkan, där han tjänstgjorde som kyrkvård under en lång följd av år.

En bit längre upp, där vägen svänger åt höger, låg här många fäbodgårdar, som det blev liv i varje sommar. Här låg även ”Starkens” lada och lilla fjös, som han bodde i tillsammans med sina kräk. Han flyttade hit från ön och levde här under sina sista år. Den lilla motbacke som vägen här har, kallas än i dag för ”Starkbäck”, ett litet, men dock minne av en märklig man.

Om läsaren fortfarande önskar följa med på den ”gammaldags promenaden” på väg upp mot centrala Gesunda, så bör man inte låta miljön gå förlorad. På bägge sidor löper gärdesgården hela tiden med, och vi möter ideligen hästfordon, skramlande trillor och kärror med järnskodda hjul, något bufförsfläde, samt tackor och småkräk, som betade

År 1917. Gesunda. Åkersgrind.

lösa över hela byn. Någon enstaka bil passerar, och rör upp vägdammet i ett väldigt moln. Vägen är livligt trafikerad sommartid. En tur runt Siljan var ett vanligt utflyktsmål även på den tiden, och då passerades ju även Gesunda på den rutten. Någon enstaka bilägare fanns förstås, men de var inte så många, fastän en bil inte kostade mera än ett par tusen kronor att köpa. Men mest var det ju s k herrskap som hade tid och råd med turistturer. Kvinnfolken i sina vida blomprydda hattar, och herrn i kostym och ”knall” eller motormössa och dito glasögon. Vi barn brukade roa oss med att kasta små hopbunda blombuketter upp i dessa förbiåkande nöjesfordon, vilka dels var öppna, dels inte körde fortare än att man hann väl med detta. Om lyckan var god kunde vi inkassera en 10- eller 25-öring för besväret. Men mest var det nog kopparslantar.

Så strax passerar vi ”Stjyrbäck” som muntert kluckar genom vägtrumman. En bäck som forsar rätt bra om våren, där den rusar fram ur skogen uppe vid Solgården, och längre nedåt Lövnäs slår följe med Gesundaån ut i Siljan. Till höger ligger här Brutergård. Här bodde konstnären Anders Altzar om somrarna, och under denna tid tillkom nog

många av hans vackra tavlor med motiv från våra bygder. På denna gård brukade även trösken hålla till, och här var det livligt om höstarna, när alla skulle ha sin säd tröskad. Tröskverket drevs av en ångmaskin och sköttes av Bråmå Anders från Gruddbo, Solleröns främste mekaniker på den tiden. Här uppe på backen, den s k Brändan, ligger som förr bönhus, majstångsplats och skola, vilken senare emellertid är nedlagd och numera nyttjas som bystuga. En samlingsplats för olika aktiviteter året runt.

Men vi går vidare. Till höger står Flint Karin vid sin eldstad ute på gården och klappar kläder. Tittar vi åt vänster, och har lite tur, kanske vi ser "Mårten Anders" som går över gården, småvisslande och med pennan på örat, ut till sin lada där han förestår filialen för Sollerö Kooperativa Handelsförening. Och han säljer billigt, det är då säkert. 1 kg kaffe 1 krona och 50 öre, 1 kg Solros margarin 90 öre, 1 kg bitsocker 50 öre, eller 1 limpa 25 öre. Det kan man inte pruta på. Inte den dag som är i vart fall.

Ja nu är vi mitt inne i bykärnan, och även här fanns grå kringbyggda fäbodgårdar att beskåda på nära håll invid vägen. En handelsbod, ett kafé, och en liten bensinpump som pumpade fem liter åt gången i en behållare. Här går i dag, så även förr, avtagsvägen till Sollerön. Eftersom alla åkrar var ingärdade fanns här en kraftig s k åkersgrind som spärrade vägen. Den måste öppnas och stängas för varje fordon, av vad slag det än råkade vara. Här stod småpojkar i en rad och passade grinden. Någon måste ju öppna och stänga den. Och ibland hände det att någon bil stannade och kastade ned en liten slant. Då blev det förstås slagsmål om den så att det dammade om väggruset.

Mycket har blivit annorlunda sedan dessa dagar. Kommuner ha slagits samman, avstånd som förr var enorma har näranog suddats ut genom tillkomsten av moderna kommunikationsmedel. Och fäbodor har blivit byar. Och en stor sådan, följdriktigt med en portion av självkänsla, har Gesunda blivit. Fortfarande är dock Sollerön moderkommunen. Och fortfarande, väl att märka, säger man ju "hemöver" när man färdas efter vägen från Gesunda till Sollerön.

Gunnar Fältgårdh